

Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna 40: 191–201
2017*Anna Kołodziejczak**Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
e-mail: aniaka@amu.edu.pl*

Ogrody przydomowe – samozaopatrzenie gospodarstw rolnych w województwie wielkopolskim

Zarys treści: Artykuł dotyczy zróżnicowania przestrzennego struktury samozaopatrzenia rolników z ogrodów przydomowych w województwie wielkopolskim. W 2010 r. ogrody przydomowe zajmowały 2320 ha, co stanowiło 0,12% powierzchni użytków rolnych oraz 0,16% gruntów ornych województwa wielkopolskiego. Wiodącym kierunkiem samozaopatrzenia gospodarstw rolnych są warzywa, których natężenie upraw w ogrodach przydomowych było zróżnicowane przestrzennie, najwięcej uprawiano w gminach środkowej i południowej części województwa, najmniej na wschodzie Wielkopolski.

Słowa kluczowe: ogrody przydomowe, samozaopatrzenie, użytkowanie ziemi, gospodarstwa rolne, gmina Rozdrażew, województwo wielkopolskie

Wprowadzenie

Samozaopatrzenie obok zakupów rynkowych i spożycia społecznego jest jednym z głównych źródeł konsumpcji, a ponadto najstarszą formą pozyskania surowców i produktów w celu zaspokojenia potrzeb gospodarstwa domowego. W literaturze przedmiotu samozaopatrzenie określane jest jako część lub całość produkcji wytworzonej w gospodarstwie rolnym, która przeznaczana jest na konsumpcję osób utrzymujących się z tego gospodarstwa (Chmielewska 2000). Zjawisko samozaopatrzenia w gospodarstwach domowych w Polsce zdecydowanie najczęściej występuje w rodzinach rolników. Taka sytuacja jest wynikiem tradycji i ukształtowanych na przestrzeni lat wzorców konsumpcji w tej grupie gospodarstw domowych (Stanisławska, Kozera 2013). W porównaniu z pozostałymi grupami społeczno-ekonomicznymi gospodarstwa domowe rolników cechuje silne powiązanie sfery konsumpcji i produkcji (Stanisławska, Wysocki 2011). Najczęściej źródłem samozaopatrzenia rolników są ogrody przydomowe, stanowiące jedną z form użytkowania gruntów ornych. Powierzchnia tych ogrodów zlokalizowana

jest wokół siedziby gospodarstwa i nierzadko oddzielona od jego reszty. Przez stulecia przydomowy ogród wiejski miał wyłącznie funkcje użytkowe, dostarczał pożywienia, przypraw, a ponieważ podstawowym uprawianym warzywem była kapusta, często nazywano je kapustnikami (Tobolski 1964). Współcześnie wizerunek wiejskich ogrodów bardzo się zmienia. Funkcja użytkowa ustępuje miejsca ozdobnej oraz rekreacyjnej.

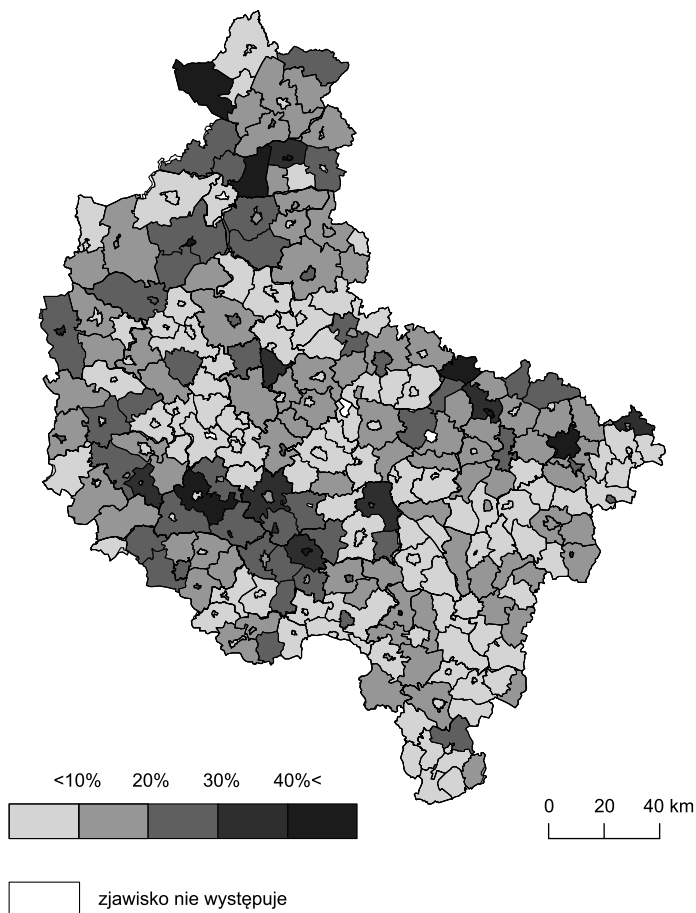
Według definicji GUS ogrody obejmują powierzchnię upraw przeznaczonych przede wszystkim na samozaopatrzenie w gospodarstwie domowym użytkownika gospodarstwa rolnego, natomiast sporadycznie nadwyżki zbiorów mogą być sprzedawane. Ogród przydomowy może obejmować zarówno uprawy rolne i ogrodnicze jednoroczne jak i wieloletnie. Do ogrodów przydomowych nie należy zaliczać powierzchni trawników i ogrodów ozdobnych (Użytkowanie gruntów... 2011).

Celem artykułu jest przedstawienie zróżnicowania przestrzennego struktury samozaopatrzenia rolników z ogrodów przydomowych w województwie wielkopolskim. Do badań wykorzystano wyniki Powszechnego Spisu Rolnego 2010 w układzie gmin. Dane dotyczyły gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą. W pracy wykorzystano część wyników badań ankietowanych, które przeprowadzono w 2016 r. w wybranych gospodarstwach rolnych w gminie Rozdrażew w powiecie krotoszyńskim, w której głównym kierunkiem użytkowania gruntów przydomowych był równorzędny udział warzyw i roślin pozostałych. Różnił się on od kierunku województwa, dla którego przeważały warzywa. Przeprowadzono 10 wywiadów kwestionariuszowych z właścicielami gospodarstw rolnych.

Struktura upraw w ogrodach przydomowych gospodarstw rolnych

W 2010 r. prawie co szóste gospodarstwo rolne w województwie wielkopolskim miało ogród przydomowy. Odsetek ten był silnie zróżnicowany w skali gmin od 0,7% w mieście Trzcianka i 1% w gminie wiejskiej Grzegorzew do 64% na obszarach wiejskich gminy Jastrowie (ryc. 1). W czterech miastach, tj. Książu Wielkopolskim, Nekli, Stęszewie oraz Ujściu nie odnotowano ogrodu przydomowego w gospodarstwach rolnych. Duże natężenie ogrodów przydomowych (powyżej 20% gospodarstw prowadzących działalność rolniczą) koncentrowało się w gminach powiatów położonych w południowo-zachodniej części województwa, tj. grodziskim, kościańskim i śremskim, oraz na północy w gminach powiatu pilskiego. Poniżej 20% gospodarstw, które miały ogrody przydomowe, odnotowano w gminach powiatów: kolskiego, tureckiego, pleszewskiego i ostrowskiego oraz w gminach w zachodniej części powiatu poznańskiego, w których rozwijała się funkcja mieszkaniowa, jak również położonych na terenach Wielkopolskiego Parku Narodowego.

W 2010 r. ogrody przydomowe zajmowały 2320 ha, co stanowiło 0,12% powierzchni użytków rolnych w dobrej kulturze rolnej oraz 0,16% gruntów ornych województwa wielkopolskiego. Przeciętna powierzchnia ogrodów przydomowych wynosiła 11 arów (Polska – 10 arów). Udział ogrodów przydomowych

Ryc. 1. Gospodarstwa rolne mające ogrody przydomowe w województwie wielkopolskim w 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PSR 2010.

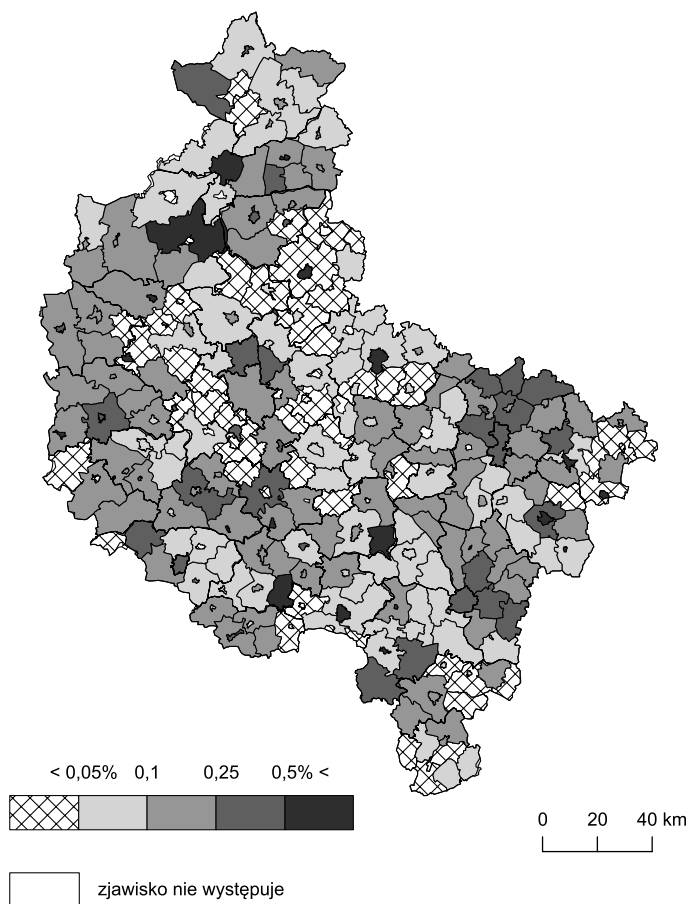
informujących o randze w strukturze użytków rolnych charakteryzował się średnim zróżnicowaniem przestrzennym zarówno gminnym, jak i powiatowym (ryc. 2). W miastach przekraczał 1% powierzchni, jedynie w gminie wiejskiej Czarnków powierzchnia ogrodów przydomowych stanowiła 24,4% powierzchni użytków rolnych w dobrej kulturze rolnej. W gminach wiejskich i na terenach gmin miejsko-wiejskich udział powierzchni ogrodów przydomowych oscylował wokół przeciętnej dla województwa, która wynosiła 0,13%. Poniżej 0,1% odsetek powierzchni ogrodów przydomowych dotyczył gmin powiatu poznańskiego, obornickiego, szamotulskiego i gnieźnieńskiego.

Wyniki PSR 2010 umożliwiły także ocenę struktury zasiewów w ogrodach przydomowych. W skali całego województwa wielkopolskiego, podobnie jak w kraju, najważniejszą pozycję zajmowały warzywa (53,6%, Polska – 43,5% powierzchni), ziemniaki (9,9%, Polska – 28,1%) i truskawki (6,7%, Polska – 8%).

Inne występujące w ogrodach rośliny potraktowano łącznie jako grupę upraw pozostałych (29,8%, Polska – 20,3%).

Widoczne jest większe zapotrzebowanie na warzywa niż na ziemniaki, co wynika ze zmiany nawyków konsumpcyjnych. Warzywa wzbogacają wartości smakowe potraw, a ponadto mają duże zawartości składników niezbędnych w żywieniu człowieka, takich jak witaminy, związki mineralne, kwasy organiczne, błonnik, pektyny i inne. Ta forma uprawy warzyw jest niezależna od warunków przyrodniczych, a o jej nasileniu decydują inne uwarunkowania społeczno-ekonomiczne. Natężenie ich upraw w ogrodach przydomowych było zróżnicowane przestrzennie, najwięcej uprawiano w gminach środkowej i południowej części, najmniej na wschodzie i północy województwa wielkopolskiego (ryc. 3).

Ogrody przydomowe, w których uprawiano wyłącznie warzywa, położone były w miastach gmin miejsko-wiejskich, takich jak: Krzyż Wlkp, Trzcianka, Kobylin,

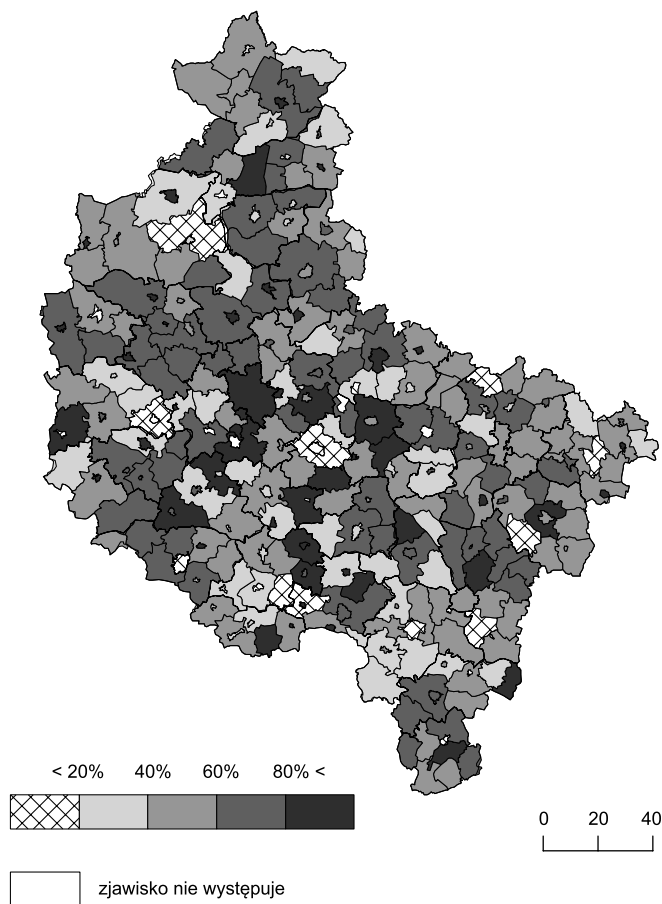

Ryc. 2. Zasoby ogrodów przydomowych w powierzchni użytków rolnych gospodarstw w województwie wielkopolskim w 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PSR 2010.

Zduny, Osieczna, Ostroróg, Wolsztyn i Miłosław. W trzech gminach wiejskich: Czajków, Baranów i Rozdrażew odnotowano ponad 90% powierzchni upraw warzyw w ogrodach przydomowych, natomiast najmniej uprawiano ich w Grzegorzewie (3,8% powierzchni upraw) i Pępowie (10%).

Zmniejszenie powierzchni uprawy ziemniaków w Polsce obserwuje się od wielu lat, bowiem zapotrzebowanie na nie zostało silnie ograniczone w gospodarstwach rolnych. Zjawisko to znajduje odzwierciedlenie w uprawach ogrodów przydomowych. Na natężenie upraw ziemniaków w ogrodach przydomowych gospodarstw rolnych oddziałują uwarunkowania przyrodnicze. W gminach o niekorzystnych warunkach przyrodniczych (wskaźnik jakości przestrzeni produkcyjnej nie przekracza 52 pkt) odnotowano w strukturze upraw ogrodów przydomowych wyższy udział ziemniaków, a mniejszy warzyw. Widoczne jest to na terenie gmin w północno-zachodniej części województwa (ryc. 4).

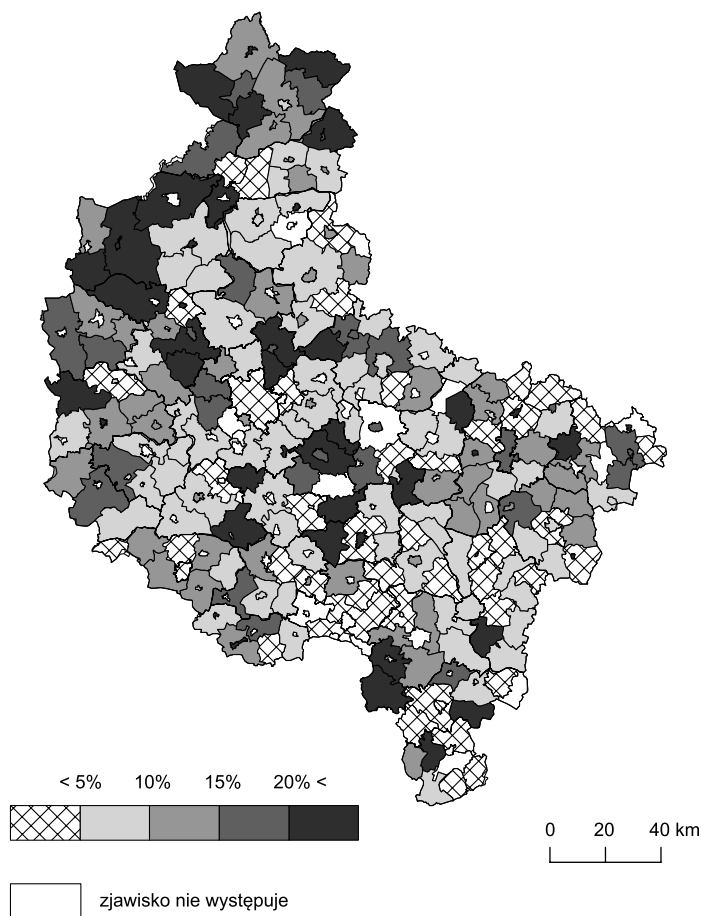

Ryc. 3. Warzywa w powierzchni upraw ogrodów przydomowych gospodarstw rolnych w województwie wielkopolskim w 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PSR 2010.

Owocem jagodowym powszechnie uprawianym na terenie kraju są truskawki, jednak w województwie wielkopolskim nie wykształciły się większe, zwarte koncentracje ich upraw skupiające gminy o dużym ich udziale w ogólnej powierzchni ogrodów przydomowych w gospodarstwach rolnych (ryc. 5). Uprawę truskawek w ogrodach przydomowych odzwierciedla sezonowość konsumpcji, czyli znaczne zwiększenie spożycia w stanie świeżym, aniżeli ich przetwórstwo i zamrażanie na potrzeby własne gospodarstwa.

Nie uprawiano truskawek w ogrodach przydomowych zlokalizowanych w gminach Baranów (powiat kępiński), Brudzew (turecki), Chodów, Dąbie (kol-ski), Dominowo (średzki), Opalenica (nowotomyski), Kaczory (pilski), Mosina, Murowana Goślina (poznański) oraz Wapno (wągrowiecki).

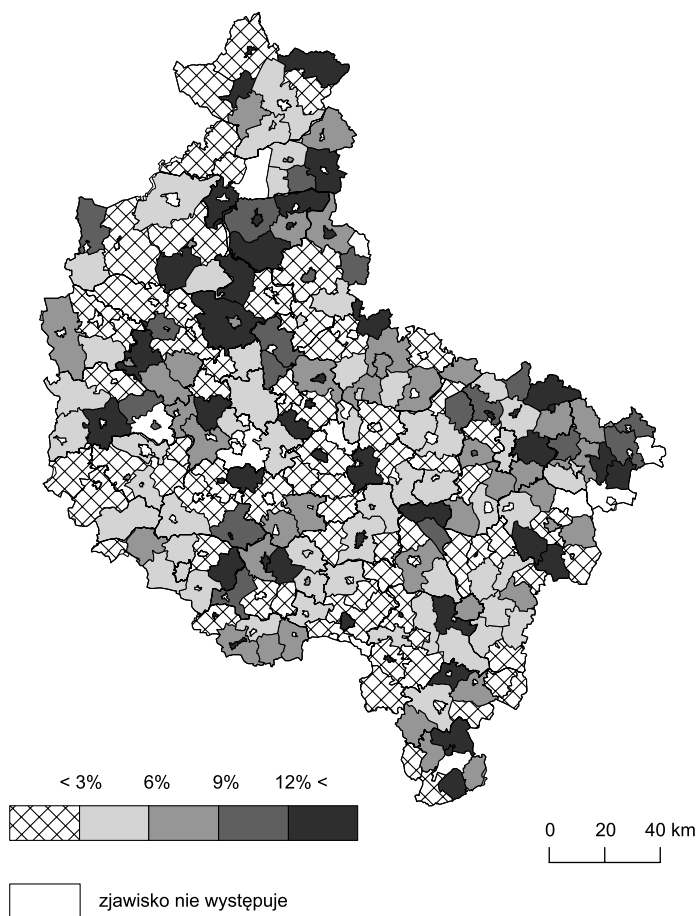

Ryc. 4. Ziemniaki w powierzchni upraw ogrodów przydomowych gospodarstw rolnych w województwie wielkopolskim w 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PSR 2010.

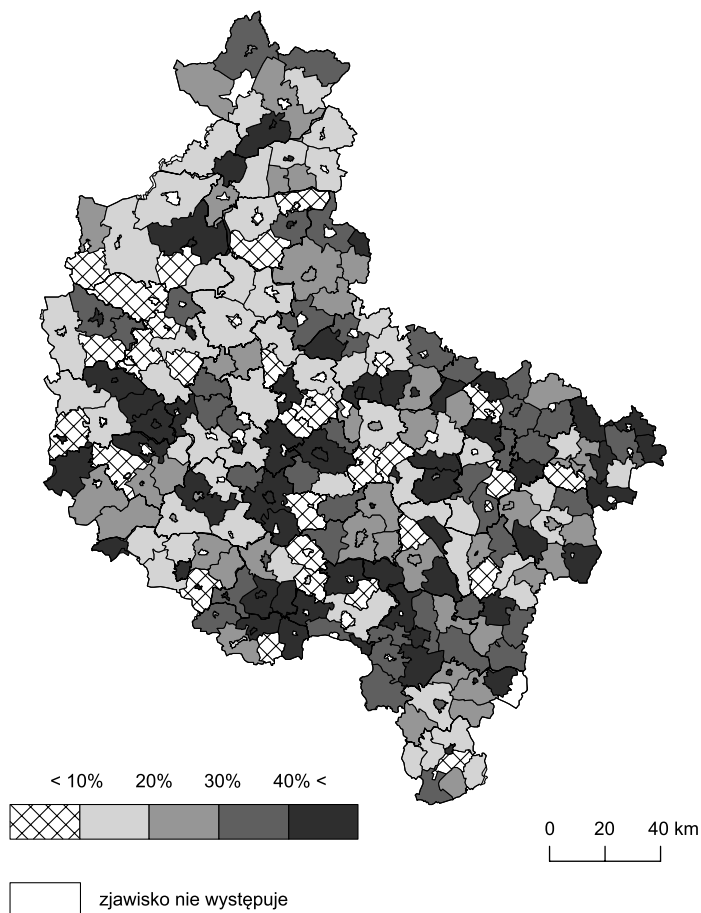
Natężenie upraw grupy roślin pozostałych w ogrodach przydomowych związane jest z intensywnością organizacji rolnictwa w gospodarstwach rolnych (Kołodziejczak, Kawińska 2014). Województwo można podzielić na dwie części: północną, gdzie udział pozostałych roślin w strukturze gruntów ogrodów przydomowych jest poniżej 30%, a gospodarstwa rolne mają poziom organizacji rolnictwa od ekstensywnego do średniointensywnego, oraz południową, na tych obszarach odnotowano odsetek upraw pozostałych roślin powyżej 30%, a powiaty wykazują poziom od średniego do bardzo intensywnego (ryc. 6).

Rudnicki, Wiśniewski (2015), wykorzystując metodę kolejnych ilorazów i przyjmując kryterium przeważającej liczby ilorazów, określili główne kierunki użytkowania gruntów ogrodów przydomowych dla Polski w układzie powiatów. Wiodącym kierunkiem w strukturze zasiewów ogrodów przydomowych

Ryc. 5. Truskawki w powierzchni upraw ogrodów przydomowych gospodarstw rolnych w województwie wielkopolskim w 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PSR 2010.

Ryc. 6. Rośliny pozostałe w powierzchni upraw ogrodów przydomowych gospodarstw rolnych w województwie wielkopolskim w 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PSR 2010.

w województwie wielkopolskim były warzywa. W powiatach czarnkowsko-trzcianeckim, średzkim i gostyńskim odnotowali przewagę upraw pozostałych, natomiast w nowotomyskim i krotoszyńskim występował równorzędny udział warzyw i upraw pozostałych.

Samozaopatrzenie z ogrodów przydomowych gospodarstw rolnych w gminie Rozdrażew – studium przypadku

Gmina Rozdrażew położona jest w powiecie krotoszyńskim w południowo-wschodniej części województwa wielkopolskiego. Obszar gminy należy do

terenów typowo rolniczych. Dominują średnie i duże gospodarstwa rolne specjalizujące się w chowie trzody chlewnej i bydła mlecznego. Uwarunkowania przyrodnicze są bardzo korzystne dla potrzeb produkcji rolnej, bowiem wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej dla powiatu krotoszyńskiego wynosił powyżej 70 pkt. Powiat krotoszyński charakteryzuje bardzo wysoki poziom intensywności organizacji rolnictwa (Kołodziejczak, Kawińska 2014).

Badania terenowe dotyczyły średniej wielkości gospodarstw rolnych (5–15 ha użytków rolnych), które specjalizowały się w produkcji roślinnej, tj. uprawie buraków cukrowych, rzepaku, oraz zwierzęcej, tj. w chowie trzody chlewnej, produkcji mleka i jaj. Każde z nich miało ogród przydomowy. Powierzchnia ogrodów była zróżnicowana od 50 m² do 2500 m², a średnia ich wynosiła 1055 m². Obszar ogrodów nie wpływał na wielkość gospodarstwa rolnego.

Badania Lipińskiej i in. (2007) jednoznacznie wskazują, że elementem dominującym we współczesnych ogrodach wiejskich stał się trawnik. Wyparł on z otoczenia domów tradycyjne, pełne kolorowych kwiatów i ziół rabaty bądź też znacznie je ograniczył. Taka forma zagospodarowania przydomowego ogrodu nie wymaga dużego nakładu prac pielęgnacyjnych. Potwierdzeniem tej tezy jest to, że w badanej grupie poza jednym ogrodem w gospodarstwie, pozostałe miały część rekreacyjną – trawnik (od 20% do 80% powierzchni). W żadnym ogrodzie nie było rabat, na których uprawiano zioła, a tylko w jednym odnotowano część kwiatową. Poza trzema ogrodami znajdował się warzywniak, a jego udział w powierzchni był zróżnicowany od 10% do 100%. Z 10 badanych gospodarstw 7 miało część owocową ogrodu. Wśród uprawianych w ogrodzie warzyw dominowały: marchew, pietruszka, seler, por (6 wskazań) oraz cebula, ogórki, kapusta, pomidory. Wśród drzew owocowych odnotowano: jabłonie (5 wskazań), grusze (4), śliwki, wiśnie (3) oraz czereśnie. W dwóch ogrodach przydomowych uprawiano aronie i porzeczki. Żaden z badanych rolników nie przeznaczał swoich produktów z ogrodu na sprzedaż, jedna osoba stwierdziła, że kiedy posiada nadwyżkę owoców lub warzyw, to rozdaje ją wśród znajomych. Prawie połowa osób zajmowała się przetwórstwem warzyw i owoców na potrzeby domowe. Najczęściej robiono zaprawy (ogórki, kapusta, papryka, fasola, pomidory, dynia), kompoty z jabłek, gruszek, czereśni, wiśni, powidła oraz dżem wiśniowy. Wśród badanych nie jest powszechne przechowywanie produktów, bowiem spożywane są one na ogół na bieżąco. Warzywa przechowywano w kopcu w dwóch gospodarstwach, a w postaci mrożonek w jednym. Z owoców przechowywano tylko jabłka w piwnicy dwóch gospodarstw. Stąd też produkty pochodzące z ogrodu i gospodarstwa nie pokrywają rocznego zapotrzebowania większości gospodarstw (8 wskazań). Respondenci mówili, że muszą dokupować wszystko (3 wskazania) albo warzywa (3). Pozostali nie mieli zdania. Tylko dwóch badanych rolników stwierdziło, że produkty pochodzące z ogrodu i gospodarstwa zaspokajają roczne potrzeby domowe.

Zdaniem Stanisławskiej i in. (2014) samozaopatrzenie w produkty żywnościowe z ogrodów przydomowych, obok pobranych z własnego gospodarstwa rolnego, ma największe znaczenie w gospodarstwach charakteryzujących się słabą kondycją finansową, stanowiąc 35% ogółu ich wydatków na żywność. Na podstawie badanej grupy nie można potwierdzić tej tezy, bowiem gospodarstwa odznaczały

się dobrą kondycją finansową. Rolnicy pytani o to, jaką część budżetu gospodarstwa domowego przeznaczają na żywność, najczęściej wskazywali na przedział pomiędzy 40 a 50% (7 osób), dwie osoby odpowiedziały, że 30%, a jedna – 25%. Przyczyn należy szukać w zmianach modeli konsumpcji i odchodzeniu od tradycji przechowywania i przetwórstwa płodów rolnych.

Podsumowanie

Badania przeprowadzone w województwie wielkopolskim wykazały, że zróżnicowanie przestrzenne ogrodów przydomowych jako formy użytkowania ziemi jest pochodną intensywności organizacji rolnictwa oraz odległości od miast. Zróżnicowanie to można również uznać za wyznacznik procesów modernizacji rolnictwa i obszarów wiejskich. Badania wskazały na ograniczenie rangi ogrodów przydomowych na obszarach rolniczych. Wraz ze zmianami terenów wiejskich przemianom uległa forma i funkcja ogrodów przydomowych gospodarstw rolnych. Ograniczeniu uległa ich rola związana z robieniem i uzupełnianiem zapasów żywności oraz z uprawą ziół. Zmniejsza się znaczenie ogrodów przydomowych w samozaopatrzeniu gospodarstw domowych. Zdecydowana większość gruntów ogrodów przeznaczana jest pod uprawę warzyw, lecz rozszerza się powierzchnia wykorzystywana jako trawnik i teren rekreacyjny. Ten negatywny proces dla ogrodów przydomowych gospodarstw rolnych w województwie wielkopolskim należałoby zatrzymać, bowiem w krajach UE kwestia samowystarczalności żywnieniowej nabiera coraz większego znaczenia poprzez przywracanie funkcji produkcyjnej ogrodów przydomowych.

Literatura

- Chmielewska B. 2000. Spożycie żywności w gospodarstwach domowych rolników. Studia i Monografie. IERiGŻ, Warszawa.
- Kołodziejczak A., Kawińska M. 2014. Intensity of agricultural production organisation in Poland. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 26: 107–117.
- Lipińska H., Harkot W., Wylupek T. 2006. Ogrody przydomowe w krajobrazie wiejskim Lubelszczyzny. [W:] K. Młynarczyk (red.), *Krajobraz kształtowany przez kulturę rolną*. Olsztyn, s. 85–96.
- Rudnicki R., Wiśniewki Ł. 2015. Ogrody przydomowe jako element statystyki rolniczej w Polsce – stan i zróżnicowanie przestrzenne według Powszechnego Spisu Rolnego 2010. *Roczniki Naukowe SERiA*, 17, 1: 197–202.
- Stanisławska J., Kozera A. 2013. Preferencje konsumpcyjne gospodarstw domowych rolników w zakresie wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe. *Handel wewnętrzny*, styczeń–luty. Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Konjunktur, Warszawa.
- Stanisławska J., Kozera A., Głowicka-Wołoszyn R. 2014. Samozaopatrzenie a sytuacja finansowa gospodarstw domowych rolników w Polsce w 2010 r. *Roczniki Naukowe SERiA*, T. 16, 1: 195–200.
- Stanisławska J., Wysocki F. 2011. Dochodowa elastyczność wydatków na artykuły żywnościowe w gospodarstwach domowych rolników według grup dochodowych. *Roczniki Naukowe SERiA*, 13, 3: 315–319.
- Topolski J. 1964. *Ogrodnictwo*. [W:] J. Buszta (red.), *Kultura ludowa Wielkopolski*. T. 3. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 267–298.
- Użytkowanie gruntów. Powszechny Spis Rolny 2010. 2011. GUS, Warszawa.

Kitchen gardens – self-supply of agricultural holdings in Wielkopolskie voivodeship

Abstract: Self-supply together with a market purchase and social consumption is one of main sources and also the oldest form of acquiring resources and products to meet a household needs. In the source literature self-supply is defined as part or the entire production generated on a farm which is intended for consumption by people living off this household. One of the forms of a household's arable land use are kitchen gardens whose area is situated most often around a farm and very often separated from the rest of it. Gardens cover a crop area destined for self-supply in the first place, while harvest surpluses can occasionally be sold. The goal of the research was to present spatial differences in the structure of farmers' self-supply from kitchen gardens in Wielkopolskie voivodeship. In 2010 kitchen gardens covered 2,320 ha, which made up 0.12% of agricultural land and 0.16% of arable land in Wielkopolskie voivodeship. An average area of kitchen gardens was 11 ares (Poland – 10 ares). The main source of self-supply of farms is vegetables; the intensity of their cultivation in kitchen gardens was spatially diversified, the majority being cultivated in the communes of the central and southern part of the voivodeship, the minority in eastern Wielkopolska.

Key words: kitchen gardens, self-supply, land-use, agricultural holdings, commune Rozdrażew, Wielkopolskie Voivodeship